

DÁP HÁM URIP SHERTILETUĞIN ÁSBAPLARINIŇ TARIXIY GENEZIESI

Aytakov Temur

Berdaq atındağı Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti oqıtıwshısı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10890403>

Annotatsiya. Bul maqalada muzika asbaplarınıń kelip shıǵıw tariyxı hám de dáp hám urip shertiletuǵın muzika ásbablarınıń tarixiy geneziesi haqqında sóz baradı.

Gilt sóz: genezies, dáp, dástúr, muzika, dawıs, tariyx, bayramlar, ilájlar.

HISTORICAL GENESIS OF CIRCLE AND PERCUSSION INSTRUMENTS

Abstract. This article deals with the history of the origin of musical instruments and the historical genesis of circle and percussion instruments.

Key words: genesis, circle, program, song, voice, history, holidays, event.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ КРУГОВЫХ И УДАРНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ.

Аннотация. В данной статье рассматривается история возникновения музыкальных инструментов и исторический генезис круговых и ударных инструментов.

Ключевые слова: генезис, кружок, программа, песня, голос, история, праздники, событие.

“Genezis” sóziniń ulıwma mánsi - payda bolıw, áwlad degen mánsilerdi ańlatadı. Bul termin “tuwiliw” degen mánsi ańlatıwshı grekshe “Detesis” hám “kelip shıǵıwı” dep awdarma etilgen tiykarǵı mánsinen kelip shıqqan.

Biraq, tek ǵana dástúriy pán túsiniǵi - genezisdan paydalanadı degen pikir naduris esaplanadı. Mısalı, kóplegen filosofiyalıq mektepleri genezis túsiniǵinen barlıq social hám tábiyiy máselelerdiń kelip shıǵıwı, qalıplesiwi hám rawajlanıwın baqlaw ushın paydalanadı. Óz-ózin quraytuǵın, óz-ózin tártipke salıwshı hám óz-ózin rawajlantıratuǵın kóp basqıshlı tábiyiy jáne social sistemalar áyyemgi zamanlardan berli olardıń genezisi menen táriyplenedi.

Zamanagóy ilimde tábiyiy jáne social turmıs geneziasini túsindiriw global evolyutsionizm principleri menen de baylanıslı.

Túrlerdiń túrli mutatsiyalar arqalı túrlerden kelip shıǵıwınıń tiykari, olardıń jıyındısı evolyutsiya dep ataladı, yaǵınıy - genezis. Zamanagóy evolyutsion teoriya kózqarasınan, bul ilgeri oylanǵanı sıyaqlı, tekǵana tiri organizmlerge, bálki ulıwma barlıq túrlerge tiyisli. Baslanıw quramalı, kóp kletkalı organizmlerge de, eń ápiwayı bir kletkalı organizmlerge de tiyisli bolıp tabıladı.

Álbette joqarıda biz “genesis” terminin ilimiy sózliklerde atalıwın kórip óttik. Bul termindi biz kóbinese anatomiya, tariyx, geologiya, botanika sıyaqlı pánlerde ushıratamız. Búgingi kúnde “genesis” termini derlik hár qanday iskerlik, filosofiya, pán, kórkem óner salasında qollanıladı.

Biz tómende dáp hám urip shertiletuǵın ásbapları tariyxıy geneziesi, dáp muzika ásbapınıń payda bolıwınan tap búginge shekem jaǵdayı hám de zamanagóy teoriyasi jaǵdayı haqqında sóz júrgizemiz.

Urip shertiletuǵın ásbaplar eń áyyemgi muzika asbaplar túrine kiredi. Olardıń kelip shıǵıwı insanniń qádem basıwı, shappat shertiw, oyın háreketleri, ań hám áskeriy júriwler menen baylanıslı. Urip shertiletuǵın ásbaplarǵa bolǵan mútajlik dawıslardı málim sistemaǵa salıw, yaǵınıy

aniq usıl (ritm) ga maslastırıw menen belgilenedi. Tas, tayaq, qattı deneler urıp shertiletuǵın ásbaplarıń dáslepki úlgileri esaplanadı. Olar anıq biyiklikti bermesa-de, insanlardıń háreketin, jırlawın málim ritmda saqlap turıwına járdem bergen. Waqıt ótiwi menen usıl beriwdiń sapasın jaqsılaw, jáne de kúshli, jáne de shıǵırlaytuǵın dawıslar shıǵarıw ushın qol astındaǵı shiyki onimgerge islew beriledi, olar málim forma hám kórinisti kásip etedi, dawıs shıǵarıw múmkinshilikleri keńeyedi. Nátiyjede insan tárepinen jasalǵan urıp shertiletuǵın ásbaplar payda boldı.

Tariyxıy rawajlanıw processinde túrli xalıqlar muzıkasında túrme-túr urıp shertiletuǵın ásbaplar qalıplesti. Oraylıq Aziyada kóp ásirler dawamında dáp, naqıra, safoil, qayroq, qasıq muzıka asbapları keń qollanılǵan. Geyde tarelkalar, patnis, keselerden de urma asbap retinde paydalanılǵan.

Urma (soqqı urıw) sóziniń tıp mánisine toqtalıp ótsek. Soqqı urıw - arabsha urıw mánisin ańlatadı. Urip shertiletuǵın ásbaplar tiykarlanıp tayaqshalar járdeminde soqqı urıw menen urıw, barmaq menen shertiw, silkiw hám basqa háreketler arqalı dawıs payda etiledi.

Dáp - milliy muzıka atqarıwshılıǵında usıl (ritm) beretuǵın eń tiykarǵı ásbap esaplanadı. Dáp Oraylıq Aziya xalıqları arasında daff, dapp, deyra, depu, dáp, dov sıyaqlı túrli atlar menen atalıp kelinedi.

Dáp jaratılıwı eramızdan aldınǵı dáwirlerge barıp taqaladı. Bul haqqında Saymalitosh, Afrosiyobda alıp barılǵan arxeologik qazılmalar nátiyjesinde tabılǵan ılaydan islengen ıdıs terrakotalar, ritonlar (pıl súyeki menen bezetilgen shax sıyaqlı ıdıslar) dagı dáp sıyaqlı sazlarda atqarıw jetip atırǵan áyellerdiń súwretleri gúwaliq beredi. Bul súwretlerde súwretlengen dáp zamanagóy ózbek hám tájik dáplerine uqshas ekenligi kóplegen ádebiyatlarda belgilengen.

Dáp ásbabınıń kólemi áyyemginde júdá úlken bolǵan. Dawısı da bogıq bolǵan. Onı shertiw waqtında shıǵırlaytuǵın dawıs shıǵıwı ushın sazandeler noxundan paydalanǵan. S.Saidiy «Oraylıq Aziya mádeniyatında urıp shertiletuǵın ásbaplar» kitabında áyyemginde Xorezmde dáptiń gárdishi jıńshkelew bolıp 450-500 mm.di, Buxarada bolsa qalıńlaw bolıp, 400-450 mm.di shólkemlestirgenligin hám tal, seksewil, tok, jıńgıldan jasalǵanlıǵın aytip ótedi¹. Waqıt ótiwi menen dáptiń kólemi ıqshamlasdı. Onı qızdırıw hám teri qatlamın tartılıwı nátiyjesinde dawısı da qattı shıǵa baslaǵan. Bul shıǵırlaytuǵınlıqqa barmaqlar járdeminde erisilgenligi sebepli noxunlardan paydalanıwǵa mútajlik qalmaǵan. Kóplegen ádebiyatlarda, atap aytqanda: Begmatov S, Matyoqubov M. «Ózbek an'anaviy ásbapları», Ikromov I, Lutfullayev A. «Dáp» oqıw qóllanbalarında dáptiń shama menen diametrik 370-400 mm. dep berilgen. Dápsiler menen alıp bargan sawbetlerimiz nátiyjesinde búgingi kúnde dáp diametri 370-380 mm.di qurawı anıqlandı.

Dáp ásbabı tut, goza, erik sıyaqlı miyweli tereklerden jasaladı. Onıń gárdishine baspaq yamasa balıq terisi oraladı, qırqtan artıq halqashalar taǵilip, bular dápti shertkende qosımsha ses beredi. Dápte payda etiletuǵın dawıslar tembr hám biyiklik tárepinen parq qilsada, olar málim bir muzıkalıq biyiklikke iye bolmaydı. Dápte payda etiletuǵın bo'g'iq dawıs - bum, shıǵırlaytuǵın dawıs - bak, oǵada shıǵırlaytuǵın dawıs bolsa - noxun dep júritiledi. I.Ikromov «Dáp» oqıw qollanbasında XV-XVII ásirlerge tiyisli kitap bezewlerinde, shıǵıs miniatyuralarida súwretlengen dáptiń gárdishinde tesikler oyılmaǵanlıǵın, házirde bolsa olardıń ornın gárdishniń ishinde

¹ S.Saidiy «Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg'ular» T., 2008 y. 89 b.

bolganinan osiladigan metall halqashalar iyelegenligin aytip otedi. Bul mag'liwmatti toliqtirgan halda, S.Saidiy halqashalar XIX asrniñ aqırına shekem altın, gúmis hám misdan jasalğanlıgın, olardıñ sanı 40 tan 60 danağa shekem bolğanlıgın, búgingi kúnde polat hám qayirilmaytuğın, qattılaw temirden isleniwin aytip otedi.

Tariyxıy dereklerge tiykarlangan halda sonı aytıw múmkin, dáp ásbabı ótken zamanda, atap aytqanda zardushtiylik dáwirlerinde áyeller arasında keñ qollanılğan. Baqsı áyeller adamlardı emlewde, diniy dástúrlerde dáp asbabınan paydalanğan. Bunday qásiyetler shamanlar iskerliginde de baqlanğan. Olar da insan denesinen jawız ruxlardı shıǵarıw, kesellikti emlew, órtke hám ájdadlar ruhına sıyınıw, qurbanlıqlar qılıw, zikrge túsiw sıyaqlı túrli dástúrlerde dáp ásbabınan paydalanılğan. Dáptiñ jańlawı ótkerilip atırğan dástúr ruhini kúsheytiwge, ekstaz jaǵdayına jóneltiriwge xızmet etken. Sol dáwirlerdegi ayırım dástúrler búgingi kúnde de shet oazislerde óz kúshin saqlap qalğan.

Dáp, dáp siyaqlı ásbaplar ásirler dawamında insanlardıñ ruwxıy zárúriyatın qandırıwda xızmet etken. Bul haqqında oyanıw dáwiri hám onan keyingi ásirlerde ullı oyshillarimiz tárepinen jazılğan qollanbalardan, bildiriwlerden, xudojnikler shizğan miniatyuralardan da biliwmiz múmkin.

Dáp atqarıwshılıǵı respublikamızdıñ hár bir oazisinde ayriqsha ayirmashılıǵına iye.

Xorezm, Buxara, Samarqand, Fergana -Tashkent atqarıw jolları, tárepten bir-birinen pari q etedi. Mısalı, Xorezmde úlken hám kishi dáp ámeldegi bolıp, olar tiykarinan jo'rnavoz retinde qollanıladı. Bul oazisinde jo'rnavoz dáp atqarıwshılıǵı onsha rawajlanbağan. Xorezmde dáp jaqsılap qızdırılıwı sebepli onıñ tembri ózgeshe shıǵadı.

Xalıq arasında túrli bayramlar, toylarda, sayllarda áyellerimiz «Háwjar», óleñler, lapar hám qosıqlardı dáp penen atqaradı.

Dáp Ózbekstanda keñ tarqalğan muzika asbaplarınan bolıp, onıñ xalıq ishinde keñ galabalasiwında ustaz artistler Usta Alım Kámalov, To'ychi Inog'omov, G'ofir Azimov, Qaharman Akeyev, ájaǵa-ini Dilmurod, Xolmurod, Elmurod Islamovlar, Ádil Kámalxo'jayev, Abbos Qosimov sıyaqlı dápshilerdiñ xızmetlerini úlken bolıp tabıladı.

Noğara - áyyemgi zamanlardan insannıñ ómirine kirip kelgen asbaplardan bolıp tabıladı.

Uniñ jaratılıwı haqqında S.Saidiy sonday jazadı: «Belgili, Oraylıq Aziya xalıqları arasında eñ áyyemgi hám keñ tarqalğan urip shertiletuğın ásbaplardan biri noğara bolıp tabıladı. Bul asbaptıñ az-azdan usı xalıqlar, olardıñ qáwim hám qáwimleri arasında payda bolıp, tarqalıp ketiwinde hayallardıñ ornı hám xızmeti úlken bolğan. Olar «Musnty» dáwirinde úngirler ishinde jasap, óz úy jumısların bul jerdiñ ózinde orınlağan. Áyeller asbap soǵıw maqsetinde emes, bálki kiyim tayarlaw maqsetinde haywan terisine ilew bergen, keyin onı xum siyaqlı úlken aǵash kúndege keptiriw ushın tastap qoyǵanlar. Úngirler degi qurǵaqlıq hám ıssılıq tásirinde aǵash kúndelerge teriniñ jelim siyaqlı nársesiniñ jabısıp qalıwı nátiyjesinde qurıwı da tezleskenn.

Aqibette, gewek kúndege jabılğan teri haqıyqıy nağara sıyaqlı ses shıǵarıp, dıqqattı ózine tartqan halda urip shertiletuğın ásbaplar poziciyasın iyelep qalğan, dep shama qılıw mumkin»².

R.Gruber da noğara sıyaqlı saz ásbaplardıñ payda bolıwın algashqi adamlardıñ jumıs, ań processleri, bayram hám dástúrleri menen baylanıstıradı. Olar terek denesine urıw, teri menen

² S.Saidiy «Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg'ular» T., 2008 y. 94 b.

oralğan bos shuqir ústinde oyınğa túsken. Keyinirek terekten jasalğan úlken tabaq sıyaqlı ásbaplar jaratılğan. Bunday urip shertiletuǵın ásbaplardıń kólemi kútá úlken bolğan. Hátte kópshilik bolıp uniń ústine shıǵıp oynasa da bolğan. Ilydan jasalğan túbekler, tesilgen qabaqlardan da urip shertiletuǵın ásbaplardıń soǵılğanlıǵın R.Gruber «vseobshaya istoriya muziki» ádebiyatında belgilengen dep kórsetedi³. Bunday «rawajlanıw» Oraylıq Aziyada jasadıp ótken insanlarǵa da tán bolıwı itimaldan jıraq emes.

D.Islamovtıń «Shıǵıs muzıkası tariyxınan» kitabınıń «Haqıyqat hám ráwiyat aralıǵındaǵı turmıs» bóliminde keltirilgen ráwiyatda «kishi hám úlken noǵara Iskandar Zulqarnayn zamanında payda boldı» dep jazılğan. Bul sózlerniń haqıyqatqa jaqınlıǵın asbapniń anıq formaǵa, jetiliske kóriniske iye bolǵanlıǵı menen baylanıstırıwımız múmkin.

S.Saidiy urip shertiletuǵın ásbaplar, atap aytqanda noǵaraniń túrli dáwirlerde qollanıwı haqqında pikir bildirer eken, buǵan baylanıslı Abu Rayhon Beruniy jazıp qaldırǵan maǵlıwmatqa da itibardı qaratadı : «... sol dáwirde (yaǵnıy, IV-V ásirlerde) Oraylıq Aziyada jergilikli xalıq jil dawamında jetti túrdegi bayramdı keń bayramlaǵan. Bayramlardan «Nawriz» bayramı patshaniń tuwılıwı kúni retinde bayram etilgen. Ásirese, tap sol bayram hám de sol túsdegi úrp-ádetler, máresimler óz gezeginde jańa dástúrlerniń qalıplesiwine alıp kelgen. Bul dáwirde kifara, fleyta (nay), arfa (shang) eń áyyemgi ásbaplardan dól-noǵara, iri rez-noǵara, áskeriy noǵara, kishi noǵara, dáp (daff), tablag, hind tablagı, ko's, tabira sıyaqlı urma asbaplardıń sol dáwir túrleri jetekshilik etken. Bunnan kórinip turıptı, olda, zardushtiylik dáwirinde noǵaraniń bir-neshe túrleri ámeldegi bolǵan hám túrli dástúrlerde málim túrlerinen paydalanılǵan.

Naǵiraniń ótken ásirlerde de keń qollanıwı haqqında oyshıl ilimpazlarımızdıń qollanbalarınan biliwimiz, kórkem ádebiyatqa baylanıslı dóretpelerge islengen miniatyuralarda kóriwimiz múmkin. Olarda ań menen baylanıslı bolǵan súwretlaeda basqa ásbaplar qatarında noǵaraniń súwretleniw jaǵdayları kóbirek kúzetiledi. XII - ásir haqqında pikir bildirgen S.Sayyid Orta Aziya, Iran, Mo'g'uliston, Hind aymaqlarındaǵı urip shertiletuǵın ásbaplar ansamblleri belgili bolǵanlıǵın aytıp ótedi. Tadjikistanda «Chindaul», Kazaxstanda «doul-paz», Kirgizstanda «doul bas», Ózbekstanda «qos noǵaralar», «al-tabr», «chindoul» dep atalǵan úlken noǵaralardıń áhimiyeti úlken bolǵan. Olar tekǵana bayram saltanatlarında emes, bálki basqa jaǵdaylarda da ansambl hám jalǵız tárzdegi atqarıwlarda qollanıwı,- dep jazadı alım.

Sahıpqrın Amir Temur dáwirinde urip shertiletuǵın saz ásbapları áskeriy ataq hám dáreje nıshanı retinde qollanıwı haqqında «Ámir Temur tuzukleri»niń arnawlı bóliminde maǵlıwmat berilgen. Biri jarandor, ekinshisi bo'g'iq dawıs shıǵaratuǵın túbeklerdiń teri tartılǵan bólegine arnawlı paqallar menen urılıp usıl payda etiledi.

Búgingi kúnde karnay-sırnay ansambllarında, milliy ásbap ansambllarında, maqom ansambllarında, xalıq ásbapları orkestrlerinde qollanıwı atr.

Urip shertiletuǵın ásbaplar áyyemgi-áyyemgi zamanlardan xalıq arasında bar ekenligi júdá kóp ótken zaman qollanbalarında jazılǵan. Abu Nasr Farobiydiń (IX) “Úlken muzıka kitabı”, Abu Ali ibn Sinonıń (IX—X) “lyqo” ilmine arnalǵan qollanbasında, Abdurahmon Jomiydiń (XV ásir) “Muzıkalıq qollanba”sida, Najmiddin Juldızıy Buxoriydiń (XVI ásir) “Risola dar bayoni duvozdh

³ Всеобщая история музыки, Часть 1, Грубер Р.И., 1960. 37 б.

maqom”, Darvish Ali Shañchiniñ (XVII ásir) “Muzikalıq qollanba” sıyaqlı qollanbalarında arnawlı itibar menen, urip shertiletuğın ásbaplar hám olarda atqarıw usıllar haqqında kóp paydalı pikirler hám úlgiler ayılğan. XX asirde bolsa, Abdurauf Fitrattiñ “Ózbek klassik muzıkası jáne onıń tariyxı” atlı kitabı 1926 - jılda baspadan shıǵarılğan. Ilyos Akbarovtiñ usıllardıń jetik ustasi Usta Alım Komilovdan jazıp, baspadan shıǵarılğan “Dáp usılları” kitabı (T., 1952- y.), Isxoq Erejepovtiñ “Maqomlar máselesine doir” (T., 1963- y.), Yunus Erejebiydiñ “Ózbek xalıq musiqası» (5 bet. T., 1962- y.), Fayzulla Karaniatovniñ «Ózbek asbap muzıkası» (T., 1972- ol.), T.S.Vizgoniñ “Orta Aziya muzika asbapları” (M., 1980- y.) sıyaqlı kitaplardı, bólek usıllar kitabı hám arnawlı baplar usıllar máselelerine baǵıshlap jazılğan, zamanagóy processda bolsa qóllanba retinde bir qatar oqıw qóllanbaları baspadan shıǵarılğan. Atap aytqanda, I. Xo’jayevniñ “Dáp sabaq” (qos qars); Y.Ikromovniñ «Dáp sabaqlıǵı» (T. 1997) kitaplardı, Bul qollanba hám kitaplarda dáp muzika ásbabiniñ tariyxıy qalıplesiwi, túrli kórinisleri, atqarıw jaǵdayları, barmaqlar jaylasıwı sıyaqlı atqarıwshı ushın zárúr bolğan zárúrli maǵlıwmatlar jazılğan.

Muzika kóplegen ásirler dawamında insanǵa joldas bolıp, uniñ miynet iskerligin, turmısın, sezim-sezimi hám de keshinmalarini, oy-pikirleri hám úmitlerin sáwlelendirip kelgen. Insaniyat jámiyetiniñ ulıwma rawajlanıwı hám de qandayda -bir xalqniñ konkret tarixiy turmıs sharayatına muwapıq halda onıń muzıkası rawajlangan. Hár bir xalqtıñ bay mazmunı, janr hám kórkem obrazları ráń-baránlıǵı, sesler uyǵınlıǵı qásiyetleriniñ ayırıqshalıǵı, ritmikasi hám melodika (sesler uyǵınlıǵı) qurılısı, ayırıqsha muzika (asbap) ásbapları jaratılıwı menen parıqlanıwshı ózine tartatuğın muzika dóretpeleri júdá kóp. Ózbek xalqiniñ saz ásbapları kútá ráń-bareñ: olar ámeldegi muzika ásbaplariniñ derlik barlıq tiplerin óz ishine aladı.

Xalqtıñ muzikalıq mádeniyatiniñ ósip bariwi menen muzika ásbapları da áste aqırinlıq penen ósip barǵan. Ayırım sazlar konstruksiyası sebepli ásirler dawamında saqlanıp kelgen hám bizgeshe «algashqi» kórinisi saqlanǵan halda jetip kelgen bolsa, basqaları dáwirdiñ joqarı talaplarına juwapıq jetiliske. Milliy muzika ásbapları, ásirese, XX asriñ 20 -30 -jıllarında jedel rawajlanıwlandı.

REFERENCES

1. Akbarov Il. Musıqa lug’ati T., San’at 1990 yil.
2. Vizgo T. O’rta Osiyo musıqa asboblari. Moskva., 1980 yil.
3. Karomatov F. O’zbek chlg’uchilik musiqasi. Moskva., Muzika 1980yil.
4. Odilov A. O’zbek xalq cholg’u asboblarida ijrochilik tarixi. Toshkent., O’qituvchi 1995 yil.
5. Хожамуратов К. Б. МАХОБАТЛИ РАНГТАСВИР АСАРЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙАҲАМИЯТИ //Ученый XXI века. – 2022. – №. 2 (83). – С. 31-33.
6. Bazarbaevich K. K. THE SPIRITUALITY OF MAHOBATLI PAINTING WORKS IMPORTANCE //Archive of Conferences. – 2021. – С. 224-227.
7. Хожамуратов Q. B. ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF FINE ARTS IN SCHOOLS //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 333-336.

8. Bazarbaevich X. K. TASVIRIY SAN 'AT DARSLARIDA TALABALARNI MUSTAQIL TA'LIM OLISH FAOLIYATIGA YO 'NALTIRISH METODLARI //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2023. – T. 3. – №. 2. – C. 526-529.
9. Xojamuratov K. B. THE FOUNDATIONS AND FORMATION OF PAINTING IN THE FINE ARTS OF KARAKALPAKSTAN IN THE 1970S AND 1980S //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 341-345.
10. Tleumuratova A. HISTORICAL THEME IN WORLD ANIMATION ART, INTERPRETATION OF IMAGES AND ITS ROLE IN UZBEK ANIMATION ART //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 10. – C. 1105-1111.
11. Tleumuratova A. JAHON ANIMATSIYA SAN'ATIDA TARIXIY MAVZU, OBRAZLAR TALQINI VA O'ZBEK ANIMATSIYA SAN'ATIDA TUTGAN O'RNI //ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА. – 2023. – Т. 61. – №. 3. – С. 221-223.
12. Tleumuratova A. J. FORMATION AND SPECIFIC FEATURES OF THEATER ART IN KARAKALPAKSTAN //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 408-411.
13. Tleumuratova A. J. QORAQALPOG'ISTONDA TEATR SAN'ATINING SHAKLLANISHI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLAR. – 2024.
14. Aziza T., Zakir A. The Role of Animated Films Based on the Works of Alisher Navoi in Shaping Children's Worldview //Zien Journal of Social Sciences and Humanities. – 2022. – T. 6. – C. 100-103.
15. Aziza T. TARIXIY ASARLANING JAMIYAT TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI: "YULDUZLI TUNLAR" ASARINING BOSH G'OYASI //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 42-46.